

РОЗДІЛ 11

**ВІД «ЧЕРВОНОЇ РУСІ» ДО «(НЕ-)П'ЄМОНТУ»:
УЯВЛЕННЯ ПРО ГАЛИЧИНУ
НАДДНІПРЯНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ**

Після приєднання Галичини до Австрії австрійські автори трактували її як таку собі екзотичну, раніше невідому землю з незвичним для освіченої людини з Відня периферійним населенням та невідомими раніше звичаями, а пізніше – релігійними, ідеологічними й політичними прагненнями, водночас територіально різношерстну та штучно утворену із приєднанням різних за історичним досвідом земель Малопольщі (територій Кракова, Сандомира й Любліна), частини Холмщини, частини Белзького воєводства, Червоної Русі з Галицькою землею і частини Поділля та Волині¹. Однак практично ніхто з істориків не висловлював сумніву, що приєднання нового краю стало вагомим територіальним розширенням австрійських володінь та ознакою зростання могутності офіційного Відня, який нарешті повернув «несправделиво відібраний» раніше Річчю Посполитою державний спадок Угорської корони².

У таких новітніх реаліях Галичина як територія та концепт на тлі загального українського модерного національного проекту почала осмислюватися і в українських («малоросійських» у Наддніпрянщині та «русинських» у Галичині) інтелектуальних колах.

Історичні дослідження про давню історію Галичини у XIX ст. Характерно, що першими до такого розгляду вдалися якраз по інший бік ріки Збруч – на підросійській Наддніпрянщині,

¹ Голик Р. Культурна пам'ять і Східна Європа: писемна культура та формування суспільних уявлень в Галичині. Львів, 2015. С. 276–279.

² Wolff L. The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. Stanford: Stanford University Press, 2010. P. 13–16.

в контексті розгортання українського національного відродження на рубежі XVIII–XIX ст. Саме тоді його першим осередком стали терени Слобожанщини та Лівобережної України, які фактично до останньої третини XVIII ст. зберігали ознаки політичної та культурної автономії. Це посприяло тому, що минула козацька еліта та її безпосередні нащадки, «перш ніж остаточно зійти з історичної арени, розчинитися в російському дворянському середовищі, спалахнула феєрверком яскравих наукових і літературно-художніх творів»³.

Рух зі збору історичних документів, первісно продиктований необхідністю колишньої козацької старшини юридично підтвердити своє походження від давніх шляхетських родин часів Речі Посполитої для отримання російського дворянства, переріс в інтерес до відтворення історичного минулого серед цих кіл, що врешті втілювалося у появі перших узагальнювальних (насамперед, історично-публіцистичних, а не наукових) праць з української минувщини.

Однією з перших із них стала «Історія Русовъ, или Малой Россіи» («Історія Русів»), написана, найімовірніше, наприкінці XVIII або на початку XIX ст. російською мовою у жанрі історико-політичного трактату. Вперше праця була опублікована 1846 р. у Москві відомим ученим, вихідцем із Полтавщини, професором Московського університету Осипом Бодянським як «сочинение Георгія Конискаго, архієпископа Бѣлорускаго»⁴.

Головна думка, на якій хотів наголосити автор «Історії Русів» (попри допущення значної кількості помилок та неточностей), полягає в тому, що руси (українці) є автохтони українських теренів, які впродовж усієї історії цих земель вели боротьбу про-

³ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. С. 180.

⁴ Кониский Г. Исторія Русовъ, или Малой Россіи. Москва: Въ университетской типографіи, 1846. URL: <http://litopys.org.ua/istrus/istrus.htm>

ти іноземних загарбників – особливо в часи існування козацтва та Гетьманщини як форми втілення козацької державності.

До того ж галицькі терени з їхнім населенням у трактаті розглядаються спорідненими з наддніпрянськими. Зокрема, у передмові до книжки наголошується, що Русь свого часу була частиною «Славянскої землі, отъ рѣки Дуная до рѣки Двини и отъ Чернаго моря до рѣки Стыра, Случи, Березины и Донца, и Сѣви», у межах якої в результаті «земля дѣлилась названіємъ на Чермную или Червоную Русь по землѣ, производящей красильныя травы и червецъ въ странѣ полуденной, и на Бѣлую Русь по великимъ снѣгамъ, выпадающимъ въ сторонѣ сѣверной»⁵.

Водночас Галицьке князівство на сторінках трактату названо як одне з «дѣленій» (поруч із Переяславським, Чернігівським, Сіверським, Древлянським князівствами та Великим князівством Київським), з яких складалася під час свого існування Руська держава. З XII ст. на тлі поглиблення роздробленості руських земель воно, згідно з автором «Історії русів», почало фігурувати як Велике князівство «Галицкое въ Чермнорусіи», яке впродовж наступних століть поряд із Білою Руссю сформували «Малую Россію»⁶.

І хоч тоді «Галиція» як «полуденная часть Руси или Малоросіи ... переходила первѣе изъ рукъ въ руки то къ

ИСТОРИЯ РУСОВЪ

МАЛОЙ РОССІИ.

Сочиненіе

Горція Конискаго,
Архієпископа Вязьмскаго.

МОСКВА.

Въ Университетской Типографіи.

1846.

*Палітурка першого видання
«Історії Русів» (1846)**

* Джерело: wikimedia.org

⁵ Кониский Г. История Русовъ, или Малой Россіи. Москва: Въ университетской типографіи, 1846. С. 3.

⁶ Там само. С. 3–4.

Венгерскимъ, то къ Польскимъ Королямъ; наконецъ досталась совсѣмъ Польшѣ по притязанію наслѣдственному Королей тамошнихъ, женившихся на Княжнахъ Рускихъ Галицкихъ»⁷, насправді «сія часть Малоросіи, такъ же какъ и вся оная земля, никогда оружіемъ Польскимъ покорена не была, а только помощію Польскою и Литовскою освобождена отъ другихъ владѣтелей и притязателей, каковы были Татары и Венгерцы»⁸, а крім того, місцева руська еліта і народ у своїх правах та привілеях були зрівняні з польською стороною, що суттєво відрізняло статус цієї території від інших «малоросійських» теренів (Київщини, Волині, Брацлавщини та Чернігівщини), які як частина Великого князівства Литовського ввійшли до складу Речі Посполитої 1569 р.⁹.

Також в «Історії Русів» розповідається і про похід гетьмана Богдана Хмельницького до Галичини 1648 р., під час якого, з одного боку, наголошується власне на «руськості» краю, оскільки козацьке військо отримало накази «очищать города и селения Малоросійскія [в Галичині – П. А.] отъ управления Польскаго ... и возстановлять въ нихъ прежнія, на правахъ и обычаяхъ Рускихъ, устроения и свободы»¹⁰, а з іншого – і на її полонізації – терени на захід від ріки Случ (отже, і галицькі) постають на сторінках праці як такі, куди могли повертатися поляки, «владѣвшіе и управлявшіе народомъ Рускимъ», які рятувалися від полону чи страти сплаченими контрибуціями на користь війська гетьмана, від чого, мовляв, походить і українське народне прислів'я «Знай, Ляше, по Случь наше»¹¹.

Водночас автор трактату наприкінці XVIII ст. (коли гіпотетично розпочалося його написання) вживав термін «Галиція» і відзначав, що «Галиція, съ своими округами, не принадлежитъ въ составъ нынѣшняго Малоросійскаго съ Польшею соедине-

⁷ Кониский Г. Исторія Русовъ, или Малой Россіи... С. 8.

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само. С. 80.

¹¹ Там само. С. 83.

нія», яке за результатами поділів Речі Посполитої увійшло до складу Російської імперії¹².

Такий підхід до бачення Галичини застосував і Дмитро Бантиш-Каменський в «Истории Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче с кратким обозрением перво-бытного состояния сего края», яка вперше побачила світ 1822 р., а пізніше, ще в часи існування Російської імперії, тричі пережила перевидання – 1830 р., 1842 р., 1903 р.¹³.

Попри те, що майже 80 % сюжету праці присвячено власне подіям XVII–XVIII ст., пов'язаним із історією козацтва та його державності на Наддніпрянщині¹⁴,

Д. Бантиш-Каменський частково зосередив увагу і на галицьких теренах. Уперше вони згадані в контексті західних походів київського князя Володимира Святославовича, який «соединивъ владѣнія братьевъ своихъ, взялъ горола Червень (близъ Хельма), Перемышль и другіе, кои вполсѣдствіи называюся Червенскими,

*Дмитро Бантиш-Каменський**

¹² Там само. С. 8.

¹³ Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения Славян в сей стране до уничтожения Гетманства: в 3 ч. изд. 4-е. Киев; Санкт-Петербург; Харьков: Южно-рус. кн-во Ф. А. Иогансона, 1903. 609 с.

* Джерело: wikimedia.org

¹⁴ Ясь О. В. «Свій» серед «чужих», «чужий» серед «своїх». «История Малой России» Д. Бантиша-Каменского у світлі українсько-російського культурного перехрестя (до 220-річчя Д. Бантиша-Каменського). *Український історичний журнал*. 2009. № 2. С. 174.

составляли княжество галицкое»¹⁵, а отже, стали й частиною простору Русі.

Як і на решті руських теренів, упродовж XII–XIII ст. тут спочатку відбувалися міжусобиці за владу, зокрема між угорськими та руськими правителями¹⁶. Пізніше ці землі, як і решта руських теренів, зазнали монголо-татарської навали, проти якої та її впливів на Русь намагався боротися очільник саме Галицько-Волинського князівства Данило Романович. Однак такі спроби завершилися не цілком успішно, але Данило все одно «благоразумнымъ поведінемъ снискалъ уваженіе самихъ хановъ и обезсмертилъ имя свое въ исторіи»¹⁷.

У наступні століття галицькі землі постають на сторінках «Истории Малой России» як «яблуко розбрату» між Угорщиною, Польщею, Литвою та монголо-татарами, які воювали за спадщину галицьких князів/королів, і перемогу здобула Польща. Це надалі й відрізняло ці терени, на думку Д. Бантиша-Каменського, від решти колишніх руських територій, частина з яких упродовж XIV–XV ст. були інтегровані до Великого князівства Литовського, а північно-східні удільні землі об'єдналися довкола Великого князівства Московського¹⁸.

Ще один яскравий епізод, пов'язаний із галицькими територіями, стосується часу Хмельниччини. Тоді, стверджував Д. Бантиш-Каменський, услід за «Історією Русів», гетьман Богдан Хмельницький, не наражаючись на спротив із боку місцевого населення, за досить нетривалий час пройшов із військом від Збаражу та Бродів до Львова і, після отримання від громади останнього викупу, продовжив «торжественное шествіе къ Замосцу»¹⁹. Втім уже незабаром гетьман завершив воєнну кампанію та, «даровавъ сво-

¹⁵ Бантыш-Каменский Д. История Малой России от водворения Славян... С. 3.

¹⁶ Там само. С. 6.

¹⁷ Там само. С. 13–14.

¹⁸ Там само. С. 18–41.

¹⁹ Там само. С. 145.

боду единоземцамъ», ще до кінця 1648 р. урочисто повернувся до Києва²⁰.

Зрештою, галицькі землі так ніколи й не стали складовою Гетьманщини, вважаючись беззаперечною територією Речі Посполитої. Наприклад, Д. Бантиш-Каменський відзначав, що за результатами переговорів на початку 1657 р. представників гетьмана Богдана Хмельницького та «польських комісарів» щодо визначення кордонів «України и Польши», їхня лінія була окреслена далі на схід від Галичини та навіть Західного Поділля²¹. Відтак галицькі терени впродовж другої половини XVII–XVIII ст. на сторінках книжки фігурують як складові саме Речі Посполитої – «Русское» та «Бѣльское» воєводства²².

Упродовж 1842–1843 рр. у Москві побачила світ 5-томна «История Малороссии» авторства представника козацько-старшинського роду Миколи Маркевича²³. Дослідник запропонував власну періодизацію історії України, побудовану за принципом контрастності, у якій періоди слави та піднесення чергувалися з епохами занепаду.

Хоча в центрі уваги автора перебувала насамперед Наддніпрянщина, зокрема в період існування Гетьманщини, яку М. Маркевич відобразив як державне утворення, через яке здійснювалося демократичне представницьке правління,

*Микола Маркевич**

²⁰ Там само.

²¹ Там само. С. 214.

²² Там само. С. 365.

²³ Маркевич Н. История Малороссии: в 5 т. Москва: Тип. Августа Семена, 1842–1843.

* Джерело: wikimedia.org

втім, і Галичину («Галицію»), у межах якої розрізняв «Східну», населену переважно русинами, та «Західну», більшість населення якої становили поляки, він сприймав як частину руського простору. Так, уже на початку 1-го тому видання, окреслюючи етнічні межі «Малоросії», М. Маркевич писав, що це «пространство земли отъ Словечны [річка на Поліссі в Україні (Житомирська обл.) та Білорусі (Гомельська обл.), права притока Прип'яті – П. А.] до Днѣстра, отъ Клевени [річки в Сумській області – П. А.] до Орели [річка у Дніпропетровській, Полтавській і Харківській обл. – П. А.] и отъ обѣихъ Галицій [Західної та Східної в Австрійській імперії – П. А.] до сѣвернаго Донца [Сіверського Донця – річки в Харківській, Донецькій, Луганській обл. України та в Білгородській та Ростовській обл. Російськійської Федерації – П. А.]». Цей простір, як відзначив автор, «есть одна изъ прекраснѣйшихъ странъ Европы; богатая Днѣпромъ и пастбищами, на востокѣ и югѣ она изумляетъ безбрежностью плодородныхъ степей, на сѣверѣ изобилуетъ лѣсами, на западѣ плѣняетъ множествомъ холмовѣ, потоковъ и рѣкъ»²⁴.

Микола Маркевич писав, що тоді, як «первоначальная Русь по истинѣ стала малою Русью», яку незабаром «разлучить на три съ лишкомъ столѣтія съ ея младшею сестрою, Русью сѣверною»²⁵ правитель Гедимін, розпочавши її приєднання до складу Великого князівства Литовського. «Галиція» ж як дотеперішня частина «Малоросії» ще з 1339 р. зусиллями короля Казимира III Великого стала частиною Польщі «такъ какъ князья Русскіе извелись въ Галиціи ... онъ самъ [Казимир – П. А.] происходитъ отъ Княжны Галицкой», водночас «въ той странѣ единоплемененъ съ Сарматами [в Галичини – П. А.] ... рыцарству и народу Галиційскимъ» були надані такі ж права та вольності, як і польським²⁶. Отже, подальша історія галицьких теренів (як насамеред «воеводства Русского») йшла,

²⁴ Маркевич Н. История Малороссии: в 5 т. Москва: Тип. Августа Семена, 1842. Т. 1. С. 3–4.

²⁵ Там само. С. 9–10.

²⁶ Там само. С. 11–12.

на думку автора праці, відокремлено від решти руських теренів (Малоросії), навіть тоді, коли остання увійшла до складу Речі Посполитої всередині XVI ст.

А втім, на думку М. Маркевича, пам'ять про спільне минуле Наддніпрянської України з галицькими теренами зберігалася серед владних та інтелектуальних еліт і надалі. Про це, на його думку, зокрема свідчив і текст першого наказу Богдана Хмельницького послам від Запорозького війська до Владислава IV, який той видав у червні 1648 р. під Білою Церквою. Так, у документі, з-поміж іншого, йшлося про те, що поляки, починаючи з XIV ст., «повстали напрасно и безсовѣстно, якоже иногда Каинъ на Авеля, на Руссовъ ... властную съ древности природную братію свою» та «привлащали и подчинили истинныя съ древнихъ вѣковъ земли и провинціи ... наши Русскія ... а именно: Киевскую, Галицкую, Львовскую, Хелмскую, Бельзскую, Подольскую, Волынскую, Премышльскую, Мстиславскую, Витебскую и Полоцкую, и не только въ упомянутыхъ земляхъ и провинціяхъ нашихъ Русскихъ славное имя наше Козацкое изпразднылы»²⁷. Відтак у відповідь перший очільник Гетьманщини й розпочав боротьбу за «прикладомъ славныхъ и велькихъ Руссовъ, предковъ своихъ, при своей правди за благочестіе святое, за цѣлость отчизны и за поломаніе прежнихъ правъ и вольностей своихъ»²⁸, а тому коли його військо ввійшло «въ Галицію», то насамперед розпочало тут «возстановлять прежнее Русское правленіе, возвращать права, свободу и обычаи»²⁹, хоча вже через декілька місяців Б. Хмельницький утратив контроль над галицькими землями, визнаючи сферою свого впливу лише території на схід від р. Случ³⁰. Загалом, «История Малороссии», попри відверто проросійську орієнтацію автора, водночас наголошувала і на єдності етнічних українських земель, хоч галицькі землі відображені в ній непропорційно фрагментарно, на відміну від Наддніпрянщини.

²⁷ Там само. С. 177–178.

²⁸ Там само. С. 182.

²⁹ Там само. С. 202.

³⁰ Там само. С. 207.

Мовознавчі та фольклорні студії. Галицьку тематику у своїй творчій спадщині розглядав видатний український науковець, перший ректор Імператорського університету Святого Володимира Михайло Максимович. Зокрема, 1827 р. у Москві вийшла перша укладена ним збірка зі 127-ма українськими піснями («Малоросійськія пѣсни»)³¹. Очевидно, усвідомлюючи спорідненість культурного (фольклористичного) матеріалу Наддніпрянщини (цієї «страны ... Малороссіи»³²) із галицькими землями, М. Максимович розмістив, з-поміж іншого, і пісню з цього краю – «Козакъ и Дзюба», вперше опубліковану у виданні львівського календаря «Pielgrzym Lwowski» за 1822 р.³³. Крім того, серед п'яти пісень, поданих у додатку книжки, дві, як відзначав укладач, «поють в Галиціи»: «Гей ѣхали козаки зъ залага»³⁴ та «Стелися, стелися, зеленый гороше»³⁵.

У наступній збірці фольклору, яку М. Максимович видав у Москві 1834 р. під назвою «Украинскія народныя пѣсни», він недвозначно відзначав: «Большая часть Галицкихъ пѣсень не только сходны съ пѣснями Украинскими, но многія пѣсни даже однѣ и тѣ же – въ слѣдствіе однородства»³⁶. Апелюючи до наддніпрянсько-галицької єдності, вчений – укладач збірки, наголошував, що «Украинцы или Малороссіяне составляютъ

³¹ Малоросійскія пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ. Москва: Въ Типографіи Августа Семена, при Императорской Медико-Хирург. Академіи, 1827. 234 с.

³² Там само. С. IV.

³³ Козакъ и Дзюба. Малоросійскія пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ. Москва: Въ Типографіи Августа Семена, при Императорской Медико-Хирург. Академіи, 1827. С. 149–155.

³⁴ Гей ѣхали козаки зъ залага... Малоросійскія пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ. Москва: Въ Типографіи Августа Семена, при Императорской Медико-Хирург. Академіи, 1827. С. 223–224.

³⁵ Стелися, стелися, зеленый гороше. Малоросійскія пѣсни, изданныя М. Максимовичемъ. Москва: Въ Типографіи Августа Семена, при Императорской Медико-Хирург. Академіи, 1827. С. 226–227.

³⁶ Украинскія народныя пѣсни, изданныя Михаиломъ Максимовичемъ. Москва: В Унив. тип., 1834. Ч. 1. Кн. 1–3. С. VI.

Восточную половину Южныхъ или Черноморскихъ Руссовъ, имѣвшую своимъ средоточіемъ богоспасаемый градъ Кіевъ, именовъ коего называлась иногда и сама страна ихъ – Земля Русская, Украина или Малороссія. Западная половина ихъ составила Червленную (Красную) Русь или Галицію, гдѣ Южно-Русскій языкъ ихъ и нынѣ называется Русскимъ», у той час, як, на думку М. Максимовича, у Росії назву «руссаго» перебрала на себе великоруська мова («Сѣверно-Русскій языкъ»)³⁷. З огляду на такий підхід, і у цій збірці М. Максимович поряд із піснями наддніпрянського походження опублікував і матеріали галицького походження³⁸. Отже, щодо Галичини він використовує термін «Червона Русь» або «Галиція», а українську мову южно-руською або руською, до того ж зазначає про ототожнення терміна «руський» у Росії з «великоруський».

Про близькість Галичини та Наддніпрянщини М. Максимович писав і в статті «О стихотвореніяхъ Червонорусскихъ», що побачила світ на сторінках «Кіевлянина» 1841 р. з оглядом літературних напрацювань Йосипа Левицького, Миколи Устияновича, Івана Могильницького, Стефана Семаша, Симеона Лисенецького й альманаху представників «Руської трійці» – «Русалки Дністрової»³⁹. Відзначаючи, що на Наддніпрянщині «съ легкой руки Котляревскаго ... Малоросійській или Южнорускій языкъ пошелъ успѣшно въ литературное дѣло», автор зауважував, що подібні процеси розпочалися і в Галичині – «на другомъ, противоположномъ концѣ Южной Руси, отдѣленномъ отъ насъ разлучнымъ Днѣстромъ»⁴⁰. Цей регіон для М. Максимовича – «Червоная или Галицкая

³⁷ Там само. С. 68.

³⁸ Наприклад див.: Чорна роля заорана. Українскія народныя пѣсни, изданныя Михаиломъ Максимовичемъ. Москва: В Унив. Тип., 1834. Ч. 1. Кн. 1–3. С. 154; А що у той Черногорѣ за ворони кони. Українскія народныя пѣсни, изданныя Михаиломъ Максимовичемъ. Москва: В Унив. Тип., 1834. Ч. 1. Кн. 1–3. С. 173.

³⁹ Максимовичъ М. О стихотвореніяхъ Червонорусскихъ. Кіевлянинъ на 1841 годъ. Київ, 1841. Кн. 2. С. 119–152.

⁴⁰ Там само. С. 119–120.

Русь», яка, «не смотря на ея пятивѣковое политическое отчужденіе отъ великаго Рускаго міра, все близка для Рускаго сердца и особенно для Кіева»⁴¹, хоч і після поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. Червона Русь «досталась на долю Австрії ... вмѣстѣ со многими другими землями Словенскими». Тоді правобережні українські терени, як і Лівобережжя, ще в середині XVII ст. увійшли «подъ царственнѣй Вѣнецъ Мономаха»⁴².

Михайло Максимович*

Втім і в таких умовах, на переконання М. Максимовича, у XIX ст. «народний» та «кровний» зв'язки між цими територіями зберігалися, як, зрештою, і мовна спорідненість: «Таже Руская рѣчь звучить за Днѣстромъ, что и на Днѣпрѣ; на томъ же языкѣ народная пѣснь оглашаетъ Карпатскія горы и раздается по Украинскимъ степямъ и берегамъ Черноморскимъ»⁴³.

На мовній єдності Наддніпрянщини та Галичини вчений наголошував і в статті «Критико-историческое изслѣдованіе о русскомъ языкѣ» 1838 р., у якій стверджував, що українська мова («языкъ южнорусскій») складається з «малороссійского» (паралельно М. Максимович використовував також термін «украинское») та «червонорусского» (галицького) наріч. Також він наголошував на окремішності та самостійності української мови від російської («языка великорусского»), які разом формували

⁴¹ Максимовичъ М. О стихотвореніяхъ Червонорускихъ... С. 120.

⁴² Там само. С. 120–121.

* Джерело: wikimedia.org

⁴³ Там само. С. 121.

східну («русскую») частину слов'янських мов⁴⁴. А через майже два десятиліття під час тривалої полеміки з Михайлом Погодиним на рубежі 1850–1860-х років він деталізував, що «малоросійське» наріччя «южнорусского языка» існувало «на Украинѣ, Подольи, Волыни, и въ Сѣверщинѣ», а червоноруське – «обонполь Днѣстра въ Галиціи и въ Карпатахъ»⁴⁵. У цьому разі «Україну» ототожнювали з Київщиною як у джерелах польських XIX ст.⁴⁶. Водночас дослідник послідовно зауважував, що ця мова ще з часу Київської Русі існувала відокремлено та паралельно з російською («сѣвернорусскимъ языкомъ»), хоч вони й були обидві «сыновьями одной Русской рѣчи»⁴⁷.

Загалом, для М. Максимовича терени «Галицкой, или Червоной, Руси» були землею, яка спершу від «русского міра» на століття була відлучена поляками⁴⁸, а згодом, у часи Хмельниччини, «не послушалась гетмана Богдана», через що в результаті «и досталась Австрії», хоч у часи Русі існувала як «первозванная Малороссія»⁴⁹.

⁴⁴ Максимовичъ М. Критико-историческое изслѣдованіе о русскомъ языкѣ. Собраніе сочиненій М. А. Максимовича. Киев, 1880. Т. 3. Языкознание. Исторія словесности. С. 7–8.

⁴⁵ Максимович М. Новыя письма къ М. П. Погодину. О старобытности малоросійскаго нарѣчія. Собраніе сочиненій М. А. Максимовича. Киев, 1880. Т. 3: Языкознание. Исторія словесности. С. 275–276.

⁴⁶ Орлевич І. Русофільська течія. Русь, Малоросія, Україна: галицькі українці у пошуках власного імені (XIX – перша половина XX століття). Львів, 2021. С. 120.

⁴⁷ Максимович М. Къ исторіи малорусскаго языка. Филологическія письма къ М. П. Погодину. Собраніе сочиненій М. А. Максимовича. Киев, 1880. Т. 3: Языкознание. Исторія словесности. С. 190.

⁴⁸ Максимович М. О причинах взаимного ожесточения поляков и малороссиян, бывшего в XVII веке. Максимович М. Вибрані твори. Київ: Либідь, 2004. С. 174.

⁴⁹ Українецьъ 1864 года, изданный Михаилом Максимовичем: альманах / уклад. М. О. Максимович. Київ: Вид. М. О. Максимович, 1864. С. 11.

Попри те, що вчений став одним із перших наддніпрянських діячів, які встановили стабільні контакти з галицькими інтелектуалами, зокрема Іваном Вагилевичем, Яковом Головацьким, Денисом Зубрицьким (хоч часто вони характеризувалися протиріччями⁵⁰), і саме він виробив «найбільш розвинений погляд на Галичину», в т. зв. «додрагоманівський» період, однак особисто цей край він жодного разу так і не відвідав⁵¹. Натомість це вдалося іншому наддніпрянцю – етнографу та фольклористу Платонові Лукашевичу, який навесні 1839 р. прибув із візитом до Львова, де, зокрема, зустрічався з Яковом Головацьким⁵², а також, імовірно, з Іваном Вагилевичем, Михайлом Малиновським та Іваном Бірецьким⁵³. На цей час він набув неабиякої популярності, оскільки 3 роки до цього, 1836 р., у Санкт-Петербурзі вийшла укладена ним збірка «Малоросійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни», до якої увійшли записи фольклору, зроблені як на підросійській Наддніпрянщині («Малороссіи»), так і в підавстрійській Галичині («Червоной Руси») ⁵⁴.

У передмові до «галицької» частини книжки П. Лукашевич зазначав, що «вотъ уже пять вѣковъ какъ Галиція или Червоная Русь чужда своему отечеству – остальной Россіи», і за цей час її населення настільки наповнилося іноземцями, насамперед поляками («поляки, какъ господствующій народъ, сотнями тысячъ поселились въ нѣдрахъ ея»), з подальшою «католизацією» та колонізацією досі православної галицької боярської

⁵⁰ Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини. Львів: Логос, 2018. С. 100.

⁵¹ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття... С. 190.

⁵² Райківський І. Питання етнічної єдності Галичини й Наддніпрянської України в суспільних поглядах Платона Лукашевича. *Галичина*. 2006–2007. № 12–13. С. 284.

⁵³ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття... С. 263.

⁵⁴ Малоросійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни / уряд. П. Лукашевич. Санкт-Петербургъ: Въ типографіи Едуарда Праца и Ко, 1836. 170 с.

еліти та їхнім намаганням «прибрати во власть свою всю недвижимую собственность Галичанъ, такъ что простой народъ не имѣетъ и сажени земли Русской въ своемъ владѣнїи, – она вся Польская, панская»⁵⁵. До XIX ст. такий стан справ, на думку вченого, призвів до того, що «червоноруссцы въ своей родинѣ какъ бы не существуютъ; живя въ Галиціи, вы никогда не услышите и даже не будете подозрѣвать, что находитесь въ Руси», оскільки «въ высших и среднихъ ея сословіяхъ одно только заграничное, чуждое имени Русскому»⁵⁶. Виняток становили лише представники «нижчого стану» селян, серед яких культурно та світоглядно ще можна було перенестися «въ Южную Россію, въ Малороссію», а самі ці «червоноруссцы» зберігали «по сю пору привязанность къ своему происхожденію и имени и слѣдовательно и къ Россіи», а Україна (тобто «Малороссія») залишалася «для ихъ сердца обѣтованная земля, куда стремятся всѣ ихъ помыслы и думы»⁵⁷.

До того ж, наголошуючи на єдності наддніпрянської та галицької частин українських земель, П. Лукашевич десь навіть перебільшував рівень обізнаності й зацікавленості галицького населення щодо стану справ на Наддніпрянщині, стверджуючи, що «съ ... заботливостію Галичанинъ спрашиваетъ заѣзжаго изъ Россіи гостя о судьбѣ своихъ братьевъ Украинцевъ ... объ Украинскихъ Козакахъ ... Кто бы повѣрилъ, что Галицкій пастухъ знаетъ гораздо болѣе думъ о герояхъ Украины и ея исторію, нежели посѣдѣлый Малороссійскій Козакъ. Онъ гордится подвигами Малороссіянъ, какъ своими собственными»⁵⁸.

Втім учений мав для цього феномену й пояснення: мовляв, галичани часто, зокрема у власному фольклорі, зверталися «къ милой для нихъ Украинѣ и Украинскимъ Козакамъ», через те, що саме на Наддніпрянщині козаки розпочали боротьбу проти поляків – «сихъ вѣчныхъ угнетителей... Галичанъ»⁵⁹. Тому,

⁵⁵ Там само. С. 103.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само. С. 104.

⁵⁹ Там само. С. 106.

на переконання П. Лукашевича, і під час Хмельниччини, як і «въ обѣихъ Украинахъ и Подолѣ; въ Бѣлоруссіи и Волынѣ ... Галиція ждала... избавителей», а більшість її населення була «явно на сторонѣ Гетьмана Малороссійскаго»⁶⁰. До того ж інтелектуал висловлював припущення, що, якби Богдан Хмельницький передчасно не помер або принаймні залишив би після себе достойного спадкоємця влади на Русі, то «тогда бы отъ Сейма до Вислы и горъ Карпатскихъ, не осталось бы не одного Поляка... и Южная Россія воскресла бы послѣ четырехъ вѣковаго уничиженія – во всемъ своемъ величіи», зокрема із Галичиною у своєму складі⁶¹.

Платон Лукашевич*

І хоч надалі цього втілити в життя не вдалося, П. Лукашевич відзначав, що культурно-мовна спорідненість між роз'єднаними «Малоросією» та «Червоною Руссю» зберігалася. Так, як він стверджував, і у XIX ст., на час укладення збірки, у Львові та Перемишлі, зусиллями «добрыхъ Уніатскихъ патероувъ [священників – П. А.], которые еще не стыдятся носить имя Русское» та мали намір «воскресить въ Галиціи народное слово», вийшли декілька творів «на малороссійскомъ нарѣччі»⁶²,

у той час, коли в самій «Малоросії ... народныя пѣсни давнымъ давно уже не существуютъ; всѣ онѣ исключительно замѣнены солдатскими, или Великороссійскими пѣснями»⁶³. Зреш-

⁶⁰ Малороссійскія и червонорусскія народныя думы... С. 104–105.

⁶¹ Там само.

⁶² Там само. С. 106–107.

* Джерело: wikimedia.org

⁶³ Там само. С. 5.

тою, пишучи про «нравы и обычаи» галичан, П. Лукашевич наголошував, що вони «ни сколько не разнятся отъ Малорос-сіянь», а галицьке «нарѣчіе ... есть также Малороссійское»⁶⁴.

Так, заслугою П. Лукашевича було усвідомлення близькості мови, культурної та історичної спадщини наддніпрянців і галичан, хоч і мав, як і решта тодішніх наддніпрянських інтелектуалів, занадто загальні уявлення про Галичину та її населення, та й не розглядав, як і його попередники, ці терени в руслі будь-якого політичного/національного проекту. Зрештою, вже на початку 1840-х років він втратив інтерес до галицької тематики, і більше до неї у свої науковій творчості не повертався⁶⁵.

Отже, історики Михайло Максимович, Платон Лукашевич, Микола Маркевич, Дмитро Бантиш-Каменський, як і галицький історик Денис Зубрицький, обстоювали теорію «єдиної руської народності» у складі малоросів, білорусів та великоросів, протиставляючи їй, висунуту російським істориком Михайлом Погодіним, гіпотезу про Київську Русь як утворення лише великоросійського народу⁶⁶. Галичину бачили як складову колись єдиного руського простору. До того ж виразно підкреслюється позитивний момент її перебування в цьому спільному просторі та критикуються негативні моменти перебування під польським та австрійським правлінням. На її означення використовували терміни «Галіція», «червона Русь» тощо.

Політичні міркування щодо Галичини та галичан. Першими політичні інтенції щодо галицького простору з Наддніпрянщини висловили представники Києво-Мефодіївського братства – першої української таємної політичної організації, що виникла в Києві на рубежі 1845–1846 рр., хоч і досить фрагментарно. Так, у ключовому програмному документі організації «Законі Божому (Книзі буття українського народу)» авторства, найімовірніше, Миколи Костомарова, загально трактується, що в майбутньому «встане Україна [власне Україна, а

⁶⁴ Там само. С. 107.

⁶⁵ Райківський І. Питання етнічної єдності Галичини й Наддніпрянської України... С. 287.

⁶⁶ Орлевич І. Русофільська течія. Русь, Малоросія. Україна... С. 115.

не Малоросія – П. А.] з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янщина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа...», а сама «Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським»⁶⁷. Однак жодних чітких окреслень територіальних меж цієї «України» в тексті документа немає.

Натомість у проекті конституції декларованої членами братства майбутньої слов'янської декларації, виявленому під час обшуку жандармами в колишнього кирило-мефодіївця Григорія Андрузького в березні 1850 р., передбачалося, що поряд із Польщею «с Познанью, Литвою и Жмудью», Бессарабією «с Молдавіей и Валахией», «Остзеєю» (Балтією), Сербією, Болгарією та Доном, складовою нової держави мала стати й «Україна с Черноморьем, Галицией и Крымом»⁶⁸.

Отже, Галичину в цьому осередку вбачали невід'ємною частиною загальноукраїнського простору. Однак реалізувати свої постулати членам організації не вдалося – у березні 1847 р. за доносом провокатора Олексія Петрова діяльність братства було викрито, а членів заарештовано. Розгром кирило-мефодіївців мав негативні наслідки для українського руху. Так, Михайло Возняк назвав це «катастрофою», що «вичеркнула з поетичної творчости Шевченка повних сім літ із часу найбільшого розвитку його генія..., звернула в інший бік Костомарова, хоч праці над історією України й зацікавлення українськими справами не покидав до кінця життя..., підтяла крила Кулішеві в його леті й без сумніву дуже заважила в його пізніших хитаннях»⁶⁹.

Лише майже через десятиліття, із приходом до влади російського імператора Олександра II, навесні 1856 р. колишні

⁶⁷ Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу). Київ: Либідь, 1991. С. 30.

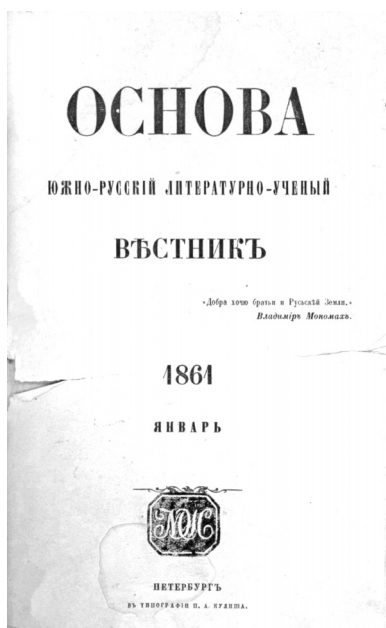
⁶⁸ Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. / упоряд.: М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. Київ: Наукова думка, 1990. Т. 2. С. 570.

⁶⁹ Возняк М. Кирило-Мефодіївське Братство. Львів: Накладом фонду «Учітеся, брати мої», 1921. С. 232.

«братчики» отримали амністію і більшість із них з'їхалася до столиці Російської імперії Санкт-Петербурга, що став центром українського політичного життя. Тут постала українофільська громада, об'єднана довкола редакції літературно-наукового місячника «Основа», що виходив протягом 1861–1862 рр. тиражем майже тисяча примірників. Головним редактором видання став один із учорашніх «кирило-мефодіївців» Василь Білозерський⁷⁰.

На сторінках часопису, який позиціонував себе як «южно-русскій літературно-учений вѣстникъ», регулярними були новини «изъ Русинской Галиціи и съ Юга вообще»⁷¹, тобто Галичина й надалі розглядалася як частина спільного з Наддніпрянщиною простору.

Уже в першому ж випуску часопису, який з'явився у січні 1861 р., автор Михайло Левченко, окреслюючи територію, де проживають «Южноруссы, Малоруссы, или, правильнѣе, Русины», окрім «Россіи», охопно з Царством Польським, зазначав і землі «в Галиціи», де «Русины составляют сплошную массу населенія къ востоку от рѣки Сана», а також «въ Венгріи» («сплошною масою занимають Мармаришскую, Беречскую, Угочскую и

Обкладинка найпершого випуску часопису «Основа», січень 1861 р.*

⁷⁰ Бернштейн М. Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1959. С. 21.

⁷¹ Білозерскій В. Основа, южнорусскій літературно-учений вѣстникъ. *Основа*. 1861. Сентябрь. С. 2.

* Джерело: wikimedia.org

Унгарску столицу (комитаты) и большую часть Сукмарской, Саболчской и Землинской, а также часть Шаришской столицы»), в Буковині та Туреччині («въ углу, образуемъ Дунаемъ и Чернымъ моремъ»)⁷². Ба більше, автор статті недвозначно наголошував: що «Русины, по происхожденію, быту и языку, представляютъ одно племя, но по мѣсту жительства носятъ различныя наименованія», зокрема в Галичині «южноруссы... жители плоской ея части... называются Русинами, или Русняками... Гуцули – Русины, живущіе по Карпатамъ... Бойки – жители юговосточной части Галиціи»⁷³.

А у травневому числі видання за цей же рік зазначалося, що «страна, населенная Южноруссами [Украинцами, Малороссам [вжито як синоніми – П. А.], занимаетъ часть Восточной Европы ... имѣетъ весьма ранообразную фигуру и входитъ въ составъ двухъ государства: Россіи и Австріи», до того ж саме в Галичині була західна межа розселення: «... на западѣ граница Украины начинается от г. Сандеча, в Галиціи, въ 10-ти миляхъ отх Кракова, и идетъ на сѣверо востокъ чрезъ г. Ярославъ въ Царство Польское до мѣстечка Туробина и далѣе ... Рѣка Днѣстръ составляетъ юго-западную границу Украины до м. Ямполя, а оттуда граница идетъ на западъ по южному склону Карпатскихъ горъ»⁷⁴. У публікації узагальнюється, з-поміж іншого, що «населеніе южно-русского народа занимаетъ большую часть Австрійской Галиціи», і хоч тут «высшій классъ и городскіе обыватели большею частію Поляки ... и, во всей западной Украинѣ весьма много Евреевъ», однак найчисельнішим тут все ж був «земледѣльческой классъ», який «почти весь состоитъ изъ населенія, говорящаго Южно-русскимъ или Украинскимъ языкомъ»⁷⁵.

⁷² Левченко М. Мѣста жительства и мѣстныя названія русиновъ въ настоящее время. *Основа*. 1861. Январь. С. 263–264.

⁷³ Там само. С. 264–265.

⁷⁴ И. М. Краткое географическое обозрѣніе края, населеннаго южнорусскимъ (украинскимъ или малороссійскимъ) народомъ. *Основа*. 1861. Май. С. 39–40.

⁷⁵ Там само. С. 40.

Галицькому аспекту присвячував свої статті на сторінках «Основи» й Микола Костомаров. Так, у публікації «Двѣ русскія народности» з березневої «Основи» 1861 р. він, доводячи, що термін «Русь» ще з часів існування цієї держави закріпився «за южнорусскимъ народомъ» [українським, охопно з галицьким населенням – П. А.], але впродовж наступних століть після занепаду Русі цей термін «какъ будто было похищено» Московською державою, хоч «въ старину Сѣверовосточная Русь называлася Русью только въ общемъ значеніи, въ своемъ же частномъ имѣла собственныя наименованія»⁷⁶, вчений все ж відзначав, що в Червоній Русі (Галичині) населенню вдалося зберегти свою історичну назву («Галицкій Червоноруссь остался Русскимъ, Русиномъ»)⁷⁷.

Пов'язано це було, на переконання М. Костомарова, з тим, що тут руському населенню доводилося мати «столкновение съ Поляками, Нѣмцами, Уграми», під час якого важливими інструментами для порятунку власної ідентичності «отъ усилій чуженародныхъ элементовъ» було збереження належності до «русской народности... къ общему русскому міру», через такі ознаки, як «вѣра, книжный богослужебный языкъ и исторія, напоминавшая ему о древней связи съ общерусскимъ міромъ»⁷⁸.

Загалом, дослідник відзначав існування самобутньої «народности Малорусскої», на відміну від «Великорусской – Московской народности», і цю ідею відстоював у ще одній статті «Правда москвичамъ о Руси», що побачила світ на шпальтах «Основи» в жовтні 1861 р., де продовжував послідовно відстоювати думку про те, що поняття «Русь» наприкінці XI – на початку XII ст. вживалося у двох значеннях: «въ смыслѣ Киевской Земли и въ смыслѣ вообще федерации земель, состоявшихъ съ Киевомъ подъ управленіемъ одного рода»⁷⁹.

⁷⁶ Костомаровъ Н. Двѣ русскія народности. *Основа*. 1861. Мартъ. С. 40.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Костомаровъ Н. Правда москвичамъ о Руси. *Основа*. 1861. Октябрь. С. 3, 6, 14.

Отже, першими політичні інтенції щодо галицького простору з Наддніпрянщини висловили представники Києво-Мефодіївського братства, які у проєкті конституції декларованої членами братства майбутньої слов'янської декларації розглядали Галичину невід'ємною частиною загальноукраїнського простору. Попри арешти членів товариства та десятиліття їхніх заслань, на початку 1860-х років на сторінках часопису «Основа» колишні «братчики», охопно з М. Костомаровим, відзначали, що галичани й етнічно, і культурно є складовою «південно-руського народу», яким в умовах перманентного протистояння з поляками, німцями й угорцями навіть у ХІХ ст. вдалося зберегти свою історичну самоназву русинів.

Пантелеймон Куліш, один із колишніх «кирило-мефодіївців», а із кінця 1850-х років (умовно – після першого візиту до Львова у червні 1858 р.⁸⁰) – лідер всеукраїнського національно-культурного піднесення та «рушій» українофільського напрямку 1860 р. – початку 1870-х років⁸¹, публікуючи в «Основі» за квітень 1862 р. уривки з книжки «Народныи звычайи и обряды зъ надъ Збруча, описаны Игнатомъ Галькомъ. Часть I», що з'явилася у Львові 1861 р., у редакторській примітці відзначав: «Певне дыло, що надъ весільні звычайи и пісні немає въ побиті народѣму нічого давнійшого. Однакові жъ вони у Галицькихъ Русняківъ и въ насъ Українцівъ... Хто жъ теперъ скаже, що сі народи не рідні міжъ себе? Нехай Поляки й Німці скільки хочуть пишуть, що Галичане – їхъ одріддя, їхъ перевертні, їхъ давній нащадокъ. Одна мова, одні пісні, одні звычайи въ обохъ народівъ тільки того вдарять, хто мови народнеї не знає, пісень не слухає, звичаями гордує»⁸².

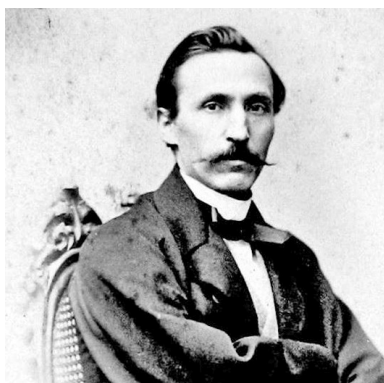
⁸⁰ Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914)... С. 232; Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і «Руська трійця». До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції ХІХ століття. Львів: ТзОВ «Львівські новини», 1994. С. 5, 24.

⁸¹ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель: у 2 т. Київ: Український письменник, 2007. Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша. Наукова біографія. С. 103, 245.

⁸² Русинське весілля надъ Збручемъ. *Основа*. 1862. Квітень (апрѣль). С. 1.

Зрештою, саме П. Куліш, незадоволений цензурними умовами в Російській імперії (особливо після появи Валуєвського циркуляру 1863 р., у якому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних «на малоросійском языкє», тобто українською мовою), висунув думку про можливість використання галицької періодики як трибуни для українських письменників Наддніпрянщини, чим фактично започаткував серед наддніпрянських інтелектуальних кіл ідею перетворення Галичини на плацдарм загальноукраїнського культурного розвитку⁸³.

Пантелеймон Куліш 1868 р. остаточно ствердився в думці, що Галичина потенційно спроможна відіграти вирішальну роль у вирішенні українського питання. До того ж у його візії виявляється доволі послідовна конструктивістська настанова щодо реалізації його бачення «українського проекту»⁸⁴. Так, у тодішньому листуванні, зокрема в листі до Івана Хильчевського з Варшави від 29 листопада 1868 р., він писав про власні плани поширити впливи на кращу частину галицького духовенства, оскільки саме в Галичині, на його переконання,

Пантелеймон Куліш*

⁸³ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття... С. 394–395.

⁸⁴ Масненко В. Образ Галичини на перетині українського та польського національних проектів: трансформація візії наддніпрянських інтелектуалів (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.). *Українські та польські інтелектуали в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст.: співпраця, конфлікти, рецепція*: кол. моногр. / за ред. В. Тельвака. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 130.

* Джерело: ua.korrespondent.net

була прихована «вся суть руського питання» («вся суть руського вопроса») ⁸⁵.

Ба більше, П. Куліш вважав, що хоч свого часу «Русь (Галицьку) ... Лях урвав з нашого предковічного займища під час Хмельниччини і руїни», і тому вона «одпала через ляхів та козаків од Малоросії...» ⁸⁶, однак саме через цю відокремленість і не була, на відміну від Наддніпрянщини, ураженою «козацьким і гайдамацьким духом», а тому й зберегла свою «старорущину» – своєрідний кулішевий ідеал збереження власне традицій Русі, яку поступово відтісняла «новорущина» – власне (велико-)російськість ⁸⁷. Та й кінцевою метою для П. Куліша видавався такий стан, за якого Галичина «зилецця духомъ своимъ зъ Україною въ єдине тило» ⁸⁸.

Попри подальше охолодження стосунків П. Куліша з діячами Галичини від середини 1870-х років, галицька тематика надалі цікавила інтелектуала, особливо після чергового витка обмежень розвитку української культури після виходу Емського указу 1876 р. Так, під час візиту до краю 1882 р. з'явилася його праця «Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року», у якій місцеві українці постають як «Панове Русини, любі наші українські родичі», а «Панове Поляки, не чужі нам Українцям люде», яким П. Куліш пропонував «ради світлого свята, котре говорить нам, що наші предки воскресли в наших душах и ми самі воскреснемо в душах наших потомків», поговорити «вкупі про те, що з нами діялось и що з нами

⁸⁵ Письма Кулиша къ И. Ф. Хильчевскому. *Кіевская старина*. 1898. Январь. С. 91.

⁸⁶ Лист П. Куліша до С. Носа. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / ред. Ю. Луцького; передм. Ю. Шевельова. Нью-Йорк; Торонто: Українська вільна академія наук у США, 1984. С. 250–251.

⁸⁷ Масненко В. Образ Галичини на перетині українського та польського національних проєктів... С. 131.

⁸⁸ Соборное посланіе Кулиша Галичанамъ. *Кіевская старина*. 1898. Октябрь. С. 117.

дієця нині»⁸⁹. Зокрема, тут містився заклик до «благородної польської інтелігенції» Галичини допомогти руському народові, але водночас забезпечити, «щоб запоможені і освічені Русини були у вас Русинами, а не Поляками»⁹⁰.

Однак у цей час вплив П. Куліша на галицьких діячів уже був суттєво мінімізований, а цю нішу ще з 1870-х років почав заповнювати інший наддніпрянець – Михайло Драгоманов. Він вважав Галичину єдиним із Наддніпрянщиною простором (як, зрештою, і Буковину та Закарпаття, яке першим з наддніпрянських інтелектуалів особисто відвідав улітку 1875 р.⁹¹), до того ж аргументував цю тезу етнографічними та філологічними принципами, виходячи з позиції, що «Галиція прежде всего совсѣмъ не Польша, – какъ напр. Познань», а насамперед «Галицкая Русь», яка навіть у часи перебування у складі й Королівства Польського, і Речі Посполитої «называлась воеводствомъ “русскимъ”». Ця територія 1772 р. «какъ “Червоная или Малая Русь”... была присоединена къ наслѣдственнымъ владѣніямъ венгерско-австрійской короны», вже в межах якої її об'єднали «сѣ чисто польскими землями воеводства краковскаго» в адміністративну одиницю «Галиція», хоч східна її частина, як іронічно відзначав М. Драгоманов, «такая же Польша какъ и Киевская губернія» (тобто населена переважно українцями)⁹².

Це давало йому підстави стверджувати, що на другу половину ХІХст., навіть із утвердженням упродовж 1860-х років польської автономії, «въ Галиціи (Восточной), какъ и во всей Украинѣ до Днѣпра, – никакого польскаго народа нѣтъ, а есть только помѣщики, – и что на оборотъ эти помѣщики тамъ по-

⁸⁹ Куліш П. А. Крашанка русинам и поляками на Великдень 1882 року. Львів: Друкарня Товариства имени Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1882. С. 7–8.

⁹⁰ Там само. С. 40.

⁹¹ Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття... С. 397.

⁹² Драгоманов М. П. Историческая Польша и великорусская демократія. Женева: Типографія «Работника» и «Громади», 1881. С. 129.

чти всѣ поляки», тоді як більшість населення краю становили представники «мужицкаго племені» з «української національності», що й етнографічно, і філологічно були частиною «малоросійського племені»⁹³.

Акцентуючи на наявному в галицьких теренах польсько-русинському антагонізмі, вчений відзначав, що він мав не стільки коріння в історії («борьба... является вовсе не борьбою изъ воспоминаній о старинѣ»), як це було у франко-англійському чи російсько-татарському випадках, а радше нагадувало сербсько-турецький конфлікт у Боснії, з тією різницею, що в Галичині поляки «уже въ силу своей цивилизації, высшей, чѣм турецкая, присоединяетъ къ своекорыстію сословному еще и стремленія къ денационализованию подчиненнаго ему мужицкаго племені»⁹⁴. Як приклад він наводив час «Весни народів» 1848 р., коли польські партії Галичини і перед австрійською імперською владою, і перед слов'янським з'їздом у Празі, і в польських наукових журналах (зокрема, і тих, що виходили в Росії) чинили шалений опір навіть самому визнанню русинів окремою нацією та не сприяли їхньому економічному, культурному та політичному розвитку ні до, ні після цих подій, боячись, що це спровокує активніший розвиток їхньої національної свідомості⁹⁵.

Тоді ж М. Драгоманов наголошував, що у Східній Галичині поляки, які становили тут чисельну меншість, були привілейованим прошарком завдяки посіданню великих землеволодінь та чиновницьких посад, тоді як чисельніші українці навпаки були в ролі «елементу подавлених», репрезентуючи переважно селянство та священницький стан. Такий стан справ, на думку мислителя, міг у перспективі спровокувати ситуацію, за якої національність (у цьому разі – руська (українська)), яка відчувала обмеження та утиски своїх політичних, економічних, культурних прав у межах імперії Габсбургів, могла би стати

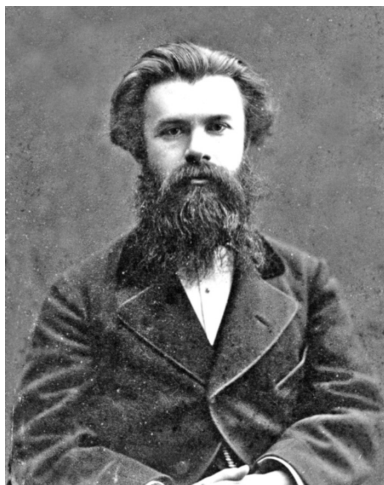
⁹³ Драгоманов М. П. Историческая Польша и великорусская демократія... С. 187–188.

⁹⁴ Там само. С. 188.

⁹⁵ Там само. С. 188–190.

рушійною силою для активізації державного сепаратизму та розвитку відповідних відцентрових процесів⁹⁶.

Втім, як відзначав мислитель, і в контексті національного самовизначення галицької руської еліти відбувалися неоднозначні трансформації, що вносило суттєві коригування в можливість реалізації у майбутньому того чи того національного проєкту. Так, хоч із погляду етнографічних та лінгвістичних аспектів місцеві русини і належали до «малоруського племені», втім через їхню еліту в XIX ст. у різних конфігураціях функціонувало, на

Михайло Драгоманов*

переконавання дослідника, три ідентифікаційні формули: «галицьких патріотів 1848 р.», базованої на постулатах послання Головної Руської Ради та твердження про русинів як частину «15-ти мільйонів ... племені малоруського», яка у 1860-х роках, за твердженням М. Драгоманова, переросла в повноцінний українофільський рух у Галичині; офіційна про «3-х-мільйонную галицко-русскую народность» рутенів, які не мають нічого спільного з «малоросами» та руським світом за межами імперії Габсбургів, оскільки її «не только административныя, но и этнографическія границы лежать на р. Збручѣ»; про русинів як «часть 60-ти-милліоннаго одного народа руськаго»⁹⁷.

⁹⁶ Драгоманов М. Русские в Галиции. Литературные и политические заметки. Драгоманов М. *Из наукової спадщини*. Київ: Знання України, 2010. Кн. 1: Політологія. Культурологія. С. 343.

* Джерело: wikimedia.org

⁹⁷ Драгоманов М. Русские в Галиции. Литературные заметки. *Вестник Европы*. Санкт-Петербургъ, 1873. Кн. 1. С. 129–148.

Відтак для М. Драгоманова фольклорна спільність галичан та наддніпрянців не була корелянтом їхнього обов'язкового єднання в майбутньому в національному чи й політичному контекстах. Ба більше, мислитель був переконаний, що на 1870-ті роки галицькі українці в багатьох аспектах більше були подібними на поляків, чехів чи словаків, аніж на українців Наддніпрянщини («малоросів»), і єдиними чинниками, які могли б такі в перспективі об'єднати політично ці дві частини народу, були або кардинальна зміна міжнародної геополітичної карти світу через, наприклад, війну, або ж довготривала співпраця (передусім представників інтелігенції) між обома сторонами у всіх можливих напрямках (від культурних, економічних аж до політичних)⁹⁸.

Щоправда, М. Драгоманов наголошував, що основною складовою для підтримки такого діалогу мала би стати насамперед «всеросійська, руська» література як репрезентант «спільного життя та інтересів європейсько-російської громади» (частиною якої були і галицькі русини)⁹⁹ та «багатий скарб освіти й науки для вчених малорусів, як і великорусів», з яким варто було познайомити й «австрійських братів» (українців у Галичині)¹⁰⁰.

Окрім того, на переконання мислителя, разом із нею та власне галицькою літературою Галичина, «не кидаючи своєї літератури та підтримуючи у Росії автономний український елемент [у Наддніпрянщині – П. А.], може користуватись літературами, що виробляються у Росії: найбільш усєго українською [народною – П. А.], як самою близькою по мові та матерялу, а потім російською [також народною – П. А.], як хоть і одмінною по матерялу, та цінною по широті ідей, по реальности методу, як найблизчою з усіх великих європейських літератур по мову та

⁹⁸ Там само. С. 148–152.

⁹⁹ Українець [Драгоманов М]. Література російська, великоруська, українська та галицька. Львів: З друкарні Товариства імени Шевченка під зарядом Фр. Сарніцького, 1874. С. 74.

¹⁰⁰ Драгоманов М. Галицько-руське письменство. *Драгоманов М. Вибрані праці: у 3 т. Київ: Знання України, 2007. Т. 3: Літературознавство. С. 93.*

по духу, и як представителем громади соціяльно-політичних інтересів и идей, которі найблизчі до інтересів галицько-руського народу»¹⁰¹. На переконання М. Драгоманова, цей процес був цілком логічним та гармонійним, оскільки й народна мова галицьких русинів була такою ж, як і українців Наддніпрянщини, а, отже, й була частиною (як і література) південно-руської, а відтак і загалом руського простору, та й українофільство, яке з 1860-х років почало набувати популярності в Галичині, вчений вважав властиво продуктом, який походив із теренів Російської імперії (українських громадівських кіл Санкт-Петербурга та всієї Наддніпрянщини)¹⁰².

Такий органічний підхід у літературі, як «голосу політично-соціальных процесів інтересів громади», як висновував М. Драгоманов, посприяв би і вдосконаленню освіти та добробуту українців (зокрема галицьких), і дозволив би досягнути того ідеального стану, коли «не буде незгоди між Галичанами, Українцями, Москвофілами, Українофілами, Руссофілами, Полякофілами, Славянофілами, – а буде спільна праця и боротьба тільки проти обскурантів и експлоататорів, як би вони не звались, хотьби вони брали яку небудь из перечислених патріотичних фірм»¹⁰³.

У цьому контексті на сторінках статті «Чудацькі думки про українську національну справу», що побачила світ 1892 р., він висловлював обурення щодо того, що в цей час у Галичині «знайшлися такі українолюбці, котрі виразно відповідали галицькій молодіжи, що не будуть помагати їм здобувати російські книжки та журнали, бо все російське письменство вважають за неварте й навіть шкідливе для Русинів-Українців по своєму духу чи характеру» саме тоді, коли, на думку

¹⁰¹ Українець [Драгоманов М]. Література російська, великоруска, українська и галицька... С. 74.

¹⁰² Драгоманов М. Литературное движение в Галиции. *Драгоманов М. Из наукової спадщини*. Київ: Знання України, 2010. Кн. 1: Політологія. Культурологія. С. 442.

¹⁰³ Українець [Драгоманов М]. Література російська, великоруска, українська и галицька... С. 75.

мислителя, «письменство українське в Росії пішло назад, а не наперед»¹⁰⁴. Також шкідливими для української національної справи, зокрема в Галичині, М. Драгоманов вважав: заклики зберігати народні звичаї, використання народного одягу як символу національної належності, проголошення конфесійної належності національною ознакою, показову боротьбу за кириличну азбуку, юліанський календар тощо¹⁰⁵. У цьому руслі він особливо критикував «уніятський клерикалізм» – практику «обявляти церкву уніятську національною малоруською святощію», що, по-перше, розривало «з історичною малоруською традицією», а, по-друге, було «галичанським сепаратизмом не тільки від України, а й від Буковини [обидві переважно православні – П. А.]» в той момент, як, мовляв, «в самій Галичині унія майже зовсім не має щирих прихильників в самому попівстві», а «польські клерикали й Рим дивляться на унію тільки як на перехідну ступінь до чистого римського католицізму»¹⁰⁶.

Як альтернативу М. Драгоманов пропонував впровадити «громадську церкву» на основі нових протестантських рухів, а експериментальними теренами для її запровадження у планах ученого мали стати якраз Галичина з Буковиною з подальшою перспективою поширення на інші українські землі¹⁰⁷.

Зрештою, головню саме галицьким теренам учений відводив особливу роль не лише в націєтворчому процесі українців, але й з огляду на географічну близькість краю до Європи, і їхній вестернізації, бо «тільки в Галичині можуть природно вирости люди, котрі будуть і європейці, й українці, й потягнуть до себе й російських українців», хоч наприкінці 1880-х років ще вважав, що галицький край поки залишався «Авгівевою стай-

¹⁰⁴ Драгоманів М. Чудацькі думки про українську національну справу / передм. І. Я. Франка; післям. М. К. Залізняка. Б. в.: Наклад і друк партійної друкарні, 1915. С. 23–24.

¹⁰⁵ Там само. С. 106–115.

¹⁰⁶ Там само. С. 112.

¹⁰⁷ Куглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці: Прут, 2000. С. 204.

нею», з котрої передусього треба вивезти маси багна, що душить усі свіжі парості»¹⁰⁸.

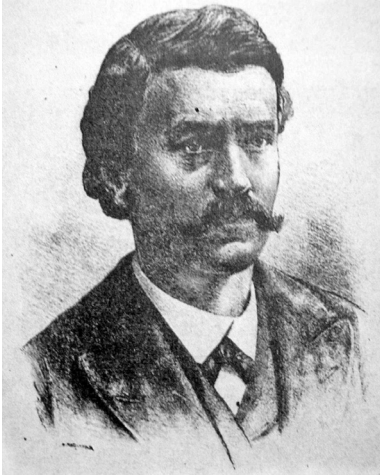
У контексті заборон уживання українського друкованого слова в Російській імперії після появи Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р. наддніпрянські інтелектуали почали розглядати Галичину як майданчик, куди могли би скерувати свої матеріальні та творчі ресурси діячі з Наддніпрянщини, водночас підтримавши галицьку українську інтелігенцію, аби разом перетворити цей край на плацдарм загальноукраїнського культурного розвитку. На рубежі 1860–1870-х років таку ідею вперше по обидва боки російсько-австрійського кордону пропагував П. Куліш, а упродовж 1870-х років – М. Драгоманов, який, з-поміж іншого, пропонував як інструмент єднання підавстрійської та підросійської частин українських земель використовувати «всероссийську» літературу.

Візії Володимира Антоновича та Михайла Грушевського. Важливу роль в українському (само-)усвідомленні Галичини та галичан в останній третині XIX ст. відіграв і відомий наддніпрянський історик Володимир Антонович. Один з ідеологів «хлопоманства» й активний учасник українського національного руху 1860–1890-х років, В. Антонович приділяв у своїх працях увагу і галицькій землі, яку розглядав винятково як інтегральну частину русько-українського простору, де станом на другу половину XIX ст. склалися кращі умови для національного розвитку русинів (українців).

Так, в «Отзыве из Киева» 1862 р., він, висловлюючи солідарність «стараниям Болгар, Хорватов, Словенцов, Лужичан восстановить или развить свои литературы», водночас відзначав, що «всеобщее симпатией пользуются усилия Русинов галицких к обособлению своей народности из-под польского влияния». Водночас, рефлексуючи на критичні реляції російської преси щодо просвітницької діяльності українських громадівців, мислитель риторично запитував: «Почему же Русины

¹⁰⁸ Цит. за: Томашівський С. Драгоманов і Галичина. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n23texts/tomashivskyj.htm>

русские [наддніпряньські – П. А.] должны быть одни лишены права, признанного за всеми другими народностями»¹⁰⁹.

Володимир Антонович*

У лекціях професора Київського університету В. Антоновича з історії «Галицької Русі», конспект яких досі неопубліковано і у форматі рукописів зберігається в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (м. Київ), минуле галицького краю також подавалося з українських національних позицій. Зокрема, вчений відзначав, що після «Весни народів» 1848–1849 рр., національний рух галицьких русинів отримав потужний поштовх до подальшого розвитку,

у результаті чого тут виокремилися дві «партії» – русофільська («русско-политическая партія») та народовська. Представники першої вважали, що руська народність зможе відродитися «только при посредствѣ Русскаго государства», хоч, як вважав В. Антонович, русофільські діячі насправді добре не знали ні російської літературної мови, ні галицького народного елементу, та й писали «язичієм» – «особымъ жаргоном, котораго не понимаетъ ни галицкій крестьянинъ, ни русскій литераторъ». Натомість народовці, симпатиком яких виступив й сам науковець, мали, на його думку, на меті «мѣстный оттѣнокъ народности возвести въ культуру и гражданскій элементъ» та перетворити простонародну мову на літературну¹¹⁰.

¹⁰⁹ Антонович В. Отзыв из Киева. *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович*: у 3 т. / упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський. Київ: Заповіт, 1997. Т. 2. С. 95.

* Джерело: [wikimedia.org](https://uk.wikipedia.org/wiki/Володимир_Антонович)

¹¹⁰ Цит. за: Райківський І. Володимир Антонович і Галичина. *Галичина*. 2016. Ч. 28. С. 74.

Матеріали галицького фольклору стали складовою двотомної збірки «Историческія пѣсни малорусскаго народа», виданих В. Антоновичем та М. Драгомановим у 1874–1875 рр. – із фольклорних праць із Галичини Вацлава з Олеська, Жегота Паулі, діячів «Руської трійці», а також зібрані Мелітоном Бучинським¹¹¹.

Різні аспекти українського національного життя в Галичині В. Антонович розглядав і на сторінках журналу «Кіевская старина». Так, у статті «Къ вопросу о галицко-русской литературѣ» вчений не погоджувався з думкою професора Київського університету Тимофія Флоринського, який, поруч із іншими українофобськими позиціями, висловленими на сторінках газети «Кіевлянинъ», звинуватив галицьку літературу в сепаратизмі від загальноруської. Натомість В. Антонович стверджував, що насправді «общерусская литература никогда не распространялась на Галицкую Русь», а в умовах, коли остання впродовж п'яти століть була під владою Польщі (спершу в межах Королівства, а потім – Речі Посполитої), а з 1772 р. – імперії Габсбургів, що супроводжувалося постійними загрозами полонізації та онімення місцевих русинів, саме ведення розмовної мови народу до літератури зберегло їхню етнічну самобутність. Із такої перспективи історик пояснював і освітницьку та просвітницьку діяльність «народової партії» в Галичині, яка відтак функціонувала як «просто самостоятельная, а не сепаратистическая»¹¹².

Окрім того, В. Антонович позитивно оцінював політику «Нової ери» (польсько-української співпраці) в Галичині та займав виразно австрофільську позицію («Австрия... в настоящее время это единственная держава, от которой можно ожидать если не сразу полной автономии, то хоть права развивать

¹¹¹ Историческія пѣсни малорусскаго народа с объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Київъ: Типографія М. П. Фрица, 1874. Т. 1. 368 с.; Там само. 1875. Т. 2. 190 с.

¹¹² Антоновичъ В. Къ вопросу о галицко-русской литературѣ. (По поводу статьи проф. Т. Д. Флоринскаго). *Кіевская старина*. 1900. Т. 68. Мартъ. С. 415.

постепенно и свободно свою культуру»¹¹³), зважаючи на анти-українські репресії, які тоді мали місце в Російській імперії.

Власні візії щодо Галичини залишив і один із найталановитіших учнів В. Антоновича М. Грушевський, який прибув до краю 1894 р. для роботи на щойно створеній у Львівському університеті кафедрі всесвітньої історії з особливим наголосом на історії Східної Європи. Але В. Антонович, попри тривалі переговори з галицькими діячами, відмовився від нової посади. Натомість запропонував на цю посаду одного з найталановитіших своїх учнів – Михайла Грушевського¹¹⁴. Останній на рубежі XIX–XX ст. у Львові розгорнув багатоаспектну діяльність, що охопила три головні напрями: розбудову Наукового товариства ім. Шевченка, організацію широкої видавничої діяльності українською мовою, підготовку та виховання нових кадрів українських істориків, що в майбутньому сформували наукову школу вченого¹¹⁵.

Важливою є роль М. Грушевського й в окресленні тези про Галичину як український «П'ємонт» (П'ємонт – це невелике королівство на півночі Італії, що стало прикладом у боротьбі за звільнення й об'єднання італійських земель в одній національній державі), хоча в сучасній українській історіографії є припущення, що вперше галицький край крізь таку призму розглядав ще В. Антонович – під впливом перебування в Галичині й Італії у 1880-х роках¹¹⁶.

¹¹³ Антонович М. Недруковані листи В. Б. Антоновича до Ф. К. Вовка (З архіву УВАН). *Син України: Володимир Боніфатійович Антонович*: у 3 т. / упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський. Київ: Заповіт, 1997. Т. 1. С. 247.

¹¹⁴ Райківський І. Володимир Антонович і Галичина... С. 84.

¹¹⁵ Педич В. Культурно-просвітницька діяльність Наукового товариства імені Шевченка початку XX ст. як чинник конструювання історичної пам'яті. *Історія – ментальність – ідентичність*: кол. моногр. / за ред. Л. Зашкільняка, Й. Пісулінської, П. Серженги. Львів: ПАІС, 2011. Вип. 4: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в XIX – першій половині XX століття. С. 183.

¹¹⁶ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів: Львівська академія мистецтв, 2000. С. 46.

У праці «Українській П'ємонтъ» учений наголошував, що тоді, «какъ предшествующій полувѣковой періодъ ожесточенныхъ гоненій на всякое проявленіе украинской національной жизни и общественной самодѣятельности», обмежував розвиток українства на Наддніпрянщині (її М. Грушевський зараховував «къ естественнымъ, географическимъ и исторически созданнымъ центрамъ» українських земель), його активізація на декілька десятиліть зосередилася «въ сосѣдней украинской Галиціи», зокрема «въ центрѣ австрійской Украины – Львовѣ»¹¹⁷.

Переломним моментом у цьому контексті, на думку історика, була заборона на українську літературу в Росії, встановлена Валуєвським циркуляром 1863 р., після якої суттєво поглибилися відносини наддніпрянських письменників із представниками українського відродження в Галичині. У такому тандемі наддніпрянці надавали галицьким виданням «моральную и матеріальную поддержку», і ця співпраця ще більше стала інтенсивною після появи Емського указу 1876 р., «надолго исключившаго всякую возможность литературной, научной, артистической дѣятельности на украинскомъ языкѣ въ Россіи»¹¹⁸.

У результаті до кінця ХІХ ст. національний український рух в Галичині еволюціонував «изъ стадій наивнаго романтизма... къ разрѣшенію задачъ культурнаго, соціального и политическаго развитія народа»¹¹⁹, що через тамтешню літературну та громадську роботу і місцевих, і наддніпрянських сил набувала дедалі більшого значення для всіх українських земель. Водночас М. Грушевський особливо наголошував, що саме підросійська частина України відігравала в цій конфігурації роль культурного арсеналу, де створювалися і вдосконалювалися засоби національного культурного й суспільно-політичного відродження українського народу, завдяки якому Галичина,

¹¹⁷ Грушевскій М. Освобожденіе Россіи и украинскій вопросъ. С.-Петербургъ: Типографія т-ва «Общественная Польза», 1907. С. 115.

¹¹⁸ Там само. С. 116.

¹¹⁹ Там само.

попри власні складні національні та економічні умови, і стала осередком українського руху¹²⁰.

*Михайло Грушевський**

Загалом, на галицьких теренах, як відзначав М. Грушевський, від 1860-х років до початку ХХ ст.: 1) вдосконалювалася літературна українська мова як мова літературної та наукової діяльності, школи та публіцистики, практичного й суспільно-політичного життя, діловодства; 2) створювалася україномовна белетристика, преса, науково-популярна та публіцистична література, підручники для нижчої, середньої та вищої школи; 3) існувала організована українська вечна спільнота – Наукове товариство ім. Шевченка – відповідник академій наук в інших

тогочасних державах; 4) активно діяв український громадський рух (споживчі товариства, просвітницькі та політичні народні клуби, сільські читальні тощо); 5) розбудувалася ціла мережа українських політичних партій від правих («клерикально-правительственных») до лівих, більшість з яких висували питання про необхідність національно-територіальної автономії із врахуванням не лише національних, але й економічних та політичних інтересів українського народу¹²¹.

Фактично, пишучи статтю під час розпаду революційних подій 1905–1907 рр. у Російській імперії, які супроводжувалися активізацією, зокрема й тамтешнього українського націо-

¹²⁰ Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос... С. 116.

¹²¹ Там само. С. 116–118.

* Джерело: wikimedia.org

нального життя в суспільно-політичному контексті, М. Грушевський наголошував, що саме свого часу Галичина і стала тим місцем, де наддніпрянські політики могли апробувати свій досвід для подальшої його реалізації вже «въ послѣднихъ стадіяхъ освободительнаго движенія Росіи», коли на хвилі революції виникли сприятливі умови для подальшого розвитку культурного українського життя «свободными силами уже всеого, свѣще тридцатимилліоннаго украинскаго населенія», а не лише в Галичині («небольшого ея заграничнаго отрѣзка») ¹²².

Утім «зачарування» від Галичини як «українського П'ємонту» у вченого таки не було, а радше навпаки, до цього концепту від ставився досить критично. Свідчення цього – його стаття «Галичина і Україна». У ній на 1906 р. М. Грушевський відзначав, що «за останніх двадцять або двадцять п'ять літ суспільність галицька привикла бачити й уявляти собі Галичину як духовий і культурний центр української землі, як ту духову фабрику, де виковується українська культура для цілої соборної України... бачити участь українських письменників в галицьких виданнях... привикла до того, що Українці [з Наддніпрянщини – П. А.] інтересувалися її політичним і суспільним життям, дивилися як на свої на її національні інституції та старалися помагати їм морально і матеріально... уявляла себе не інакше, як передовою, чільнішою частиною українського народу, яка далеко випередила ту бідну Україну російську, де так слабо стоїть українська свідомість, де навіть по родинях не говорять по українськи, де більша частина інтелігенції не важить на навіть думати й говорити по українськи» ¹²³.

Також учений наголошував, що галицькі інтелектуали сприяли розвитку української національної справи не лише заради самої мети «збудити з тяжкого летарґу ... многоміліонову Україну», але й щоб остання, після того, як з неї «злетять ті кайдани, якими окували її в тім летарґу темні сили», постояли і за свій «тридцятьмільйонний нарід», зокрема й за «бідну, нещасливу

¹²² Там само.

¹²³ Грушевський М. Галичина і Україна. Літературно-науковий вісник. 1906. Т. 36. Кн. 12. С. 489.

Галичину», допомігши «галицькому селянинові вирвати ся з економічного визиску... посунути економічну й просвітну роботу... переломити ворожу національним нашим інтересам правительственну систему»¹²⁴.

Насправді ж, як відзначав видатний історик, реальність була менш оптимістичною, бо й «Україна – се не зачарований король, який від одного слова встане повний сил і життя і одним рухом своєї булави пробудить кипуче, сильне національне жите наоколо», та й «та культурна пожива, яку приготовано Україні в Галичині, в значній частині занадто сильно перейнята... прикметами старого галицького рутенства» з характерним для останнього ворожим ставленням до українізації «галицької мови, галицької культури» і дуже інертним рухом у справі «найтіснішого зближення Галичини з Україною», та й на Наддніпрянщині були кола, які не підтримували «сей наклон до Галичини» і «твердо стояли на тім, що “малорусській вопросъ можетъ быть разрѣшенъ только на русской почвѣ”», а не через створення на галицьких теренах «українського П'ємонту»¹²⁵.

Це продемонструвало, що на початок ХХ ст. «Україна російська й Галичина» ще до кінця не становили однозначно єдиного цілого, і потрібно було й надалі продовжувати об'єднаничу роботу на культурній, релігійній, економічній та політичній нивах, інакше їм вже через два–три десятиліття загрожував би шлях виникнення двох національностей на одній етнографічній основі, «подібно як Серби й Хорвати, дві частини одного сербського племені, що дали себе розвести політичним, культурним, релігійним обставинам до повного відчуження»¹²⁶.

І в цьому контексті М. Грушевський звертався насамперед до галичан: пам'ятати, що в будь-якому випадку «постійним культурним і національним центром всеукраїнським може бути тільки історичний центр – Київ», а всі решта, зокрема галицький Львів, «могли бути тільки епізодами», а самі галиць-

¹²⁴ Там само. С. 490.

¹²⁵ Там само. С. 490–491.

¹²⁶ Там само. С. 494.

кі українці «повинні бажати собі України могутної, сильної, атракційної, а не розбитої й жебрущої... Галичина в першій мірі повинна зблизити ся до України»¹²⁷.

Отже, М. Грушевський, відзначаючи важливість Галичини для становлення українського національного руху, все ж не ідеалізував і галицьких інтелектуальних кіл, закликаючи їх до більшої інтеграції та комунікації з наддніпрянськими українцями, оскільки відокремлення Галичини від Наддніпрянщини загрожувало «початком агонії» саме для першої з подальшою її остаточною колонізацією. Звичайно, що подальші події в Росії зі згортанням та придушенням революції, зокрема діяльності тамтешніх українських осередків, продемонстрували, що вчений 1906 р. дещо переоцінив рівень лібералізації суспільно-політичного життя в Російській імперії. Втім теза про необхідність єднання українських земель по обидва боки австро-російського кордону набула нової актуальності вже через десятиліття – з початком Української революції 1917–1921 рр.

Отже, впродовж XIX ст. уявлення про Галичину серед інтелектуальних кіл Наддніпрянщини пройшли від перших узагальнюючих (насамперед, історично-публіцистичних, а не наукових) праць з української минувшини («Исторія Русовъ, или Малой Россіи» («Исторія Русів»), «История Малой Россіи» Д. Бантиш-Каменського, «История Малороссіи» М. Маркевича) де галицькі землі як «Червона Русь» постають як невід'ємна частина «русского» (в сенсі «руського» з апеляцією до традиції Русі) простору, про що збереглася відповідна історична пам'ять серед населення і впродовж наступних століть, навіть коли ці терени опинилися спершу у складі Королівства Польського, а потім – Речі Посполитої (зрештою, зі збереженням «руськості» у назві «Руського воеводства»). Згадані праці наголошували, що населення «Червоної Русі» прихильно ставилося до походу до краю Богдана Хмельницького, хоча їхні автори окреслювали простір юрисдикції гетьмана територіями на схід від р. Случ.

¹²⁷ Там само. С. 495–496.

Перший ректор Імператорського університету святого Володимира М. Максимович, усвідомлюючи спорідненість культурного (фольклористичного) матеріалу Наддніпрянщини з галицькими землями, в укладених ним збірках «Малоросійських пісень» за 1828 р. та 1834 р., розміщував і пісні з цього краю, а в низці своїх праць наголошував і на історичній, мовній, церковній та етнічній спільності «Південної Русі» з «Червоною або Галицькою», яка хоч і була розділена на декілька століть після XIV ст., однак залишалася близькою для руського простору.

На культурно-мовній єдності підросійської Наддніпрянщини («Малоросії») та підавстрійської Галичини («Червоної Русі») акцентував і етнограф та фольклорист Платон Лукашевич в укладеній ним збірці «Малоросійскія и червонорусскія народныя думы и пѣсни», хоч, як і його попередники, мав занадто загальні уявлення про Галичину та її населення та й не розглядав ці терени в руслі будь-якого політичного/національного проєкту.

Першими політичні інтенції щодо галицького простору з Наддніпрянщини висловили представники Києво-Мефодіївського братства, які в проєкті конституції декларованої членами братства майбутньої слов'янської декларації розглядали Галичину невід'ємною частиною загальноукраїнського простору. Попри арешти членів товариства та десятиліття їхніх заслань, на початку 1860-х років на сторінках часопису «Основа» колишні «братчики», охопис з М. Костомаровим, відзначали, що галичани й етнічно, і культурно є складовою «південноруського народу», яким в умовах перманентного протистояння з поляками, німцями й угорцями навіть у XIX ст. вдалося зберегти свою історичну самоназву русинів.

У контексті заборон вживання українського друкованого слова в Російській імперії після появи Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р. наддніпрянські інтелектуали почали розглядати Галичину як майданчик, куди могли би скерувати свої матеріальні та творчі ресурси діячі з Наддніпрянщини, водночас підтримавши галицьку українську інтелігенцію, щоб разом перетворити цей край на плацдарм загальноукраїнського культурного розвитку. На рубежі 1860–1870-х

років таку ідею по обидва боки російсько-австрійського кордону пропагував П. Куліш, упродовж 1870-х років – М. Драгоманов (пропонував як інструмент єднання півавстрійської та підросійської частин українських земель використовувати «всеросійську» літературу), у 1880-х роках – В. Антонович (із використанням не російського, а західноєвропейського культурного контексту), а на рубежі XIX–XX ст. – і М. Грушевський, який, щоправда, констатував, що на цей час єднання Наддніпрянщини та Галичини, попри значний внесок останньої в український національний розвиток, ще не був доконаним фактом, і ще потрібно було докласти чимало зусиль, щоб його поглибити в найближчі десятиліття. Вчений дещо переоцінив рівень лібералізації суспільно-політичного життя в Російській імперії на тлі революції 1905–1907 рр., але його думка про необхідність єднання півавстрійських і підросійських українських теренів набула нової актуальності вже незабаром – під час Української революції 1917–1921 рр.

Павло Артимишин